

Unga långtidsarbetslösa och det individualiserade ansvaret

Jennifer Hobbins

Arbetslöshet förknippas med individen, hennes bristande arbetsmoral och andra personliga tillkortakommanden. Detta är något arbetslösa måste hantera och förhålla sig till. Artikeln syftar till att belysa på vilket sätt diskursen om det individualiserade ansvaret speglas i unga långtidsarbetslösas berättelser och, i synnerhet, hur de arbetslösa unga vuxna tar ställning till den. Resultaten visar tre förhållningssätt till diskursen: konformitet, distansering och motstånd.

Betydelsen av arbete och arbetsmoral återfinns i politiska debatter och media och inte minst vid social interaktion. Yrket är ofta det första vi frågar efter näst efter en ny bekantskaps namn eller om vi möter någon vi inte sett på länge (Beck 2000). I dessa situationer blir det ett problem att inte ha ett arbete, vilket kan leda till skamkänslor och obehag. Det har samband med den samhällsmoraliska princip som handlar om att ”göra rätt för sig” (Johansson & Møller 2009, s 14). Att göra rätt för sig innebär att ta del av samhällets arbetsbörda, men även att ta ansvar för sin egen försörjning.

Föreställningar om att arbetslöshet beror på de arbetslösas inställning till arbete eller deras personliga egenskaper är väl förankrade i samhället (Gallie 1994). Det är en diskurs som har djupa rötter i historien men som under senare år fått förstärkt betydelse, i såväl politiska sammanhang som sociala. Svensk social- och arbetsmarknadspolitik har under de senaste två decennierna förändrats mot betoning på aktivering.

Det innebär en ökad tonvikt på aktivt jobbsökande, deltagande i aktiva arbetsmarknadsåtgärder och liknande, men också

FÖRFATTARE

Jennifer Hobbins, doktorand, Arbetsvetenskap,
Handelshögskolan, Karlstads universitet
jennifer.hobbins@kau.se

Artikeln bygger på data insamlade inom projekt ”Youth, unemployment, and exclusion in Europe: A multidimensional approach to understanding the conditions and prospects for social and political integration of young unemployed” (YOUNEX), finansierat av Europeiska kommissionen och det sjunde ramprogrammet (dnr 216122).

på arbetslösa individers personliga ansvar och skyldigheter (Johansson & Møller 2009). Aktiveringspolitik hänger nära samman med individualisering, ett begrepp som tolkas och används på olika sätt i olika sammanhang. Det kan syfta på differentiering när det gäller såväl individuella livsmönster och preferenser som marknadsorientering och organisering av arbetsmarknad och välfärdssamhälle (se Valkenburg 2007). I förhållande till sociala sammanhang och människors inställning till arbetslöshet handlar individualiseringstendenserna om att orsaken till arbetslöshet finns hos individens brist på resurser såsom kompetens, förmåga, motivation eller arbetsmoral (Van Oorschot 2006).

I föreliggande artikel står föreställningen om att arbetslöshet har samband med personliga tillkortakommanden i centrum, vilket implicerar en ansvarsförskjutning från välfärdsstaten till individen. Denna verklighetsbeskrivning, som jag i fortsättningen kommer att referera till som diskursen om individualisering av ansvar, ställer höga förväntningar och krav på arbetslösa. Det riskerar i sin tur att få konsekvenser för människor i utsatta situationer, såsom långtidsarbetslösa unga vuxna, som omges av diskursen och möter den återkommande i olika sociala sammanhang. Många arbetslösa tänker mycket på hur de bedöms och värderas av andra, i synnerhet i samband med möten med andra människor, auktoriteter och välfärdsinstitutioner (Starrin, Rantakeisu & Hagqvist 1996).

Syftet med denna artikel är därför att lyfta fram och diskutera på vilket sätt det individualiserade ansvaret för arbetslöshet speglas i arbetslösa individers egna berättelser. Det gör jag genom att undersöka unga långtidsarbetslösas reflektioner om arbetslöshet och ansvar, samt om deras möten med människor i sin omgivning. Fokus ligger på att visa hur de arbetslösa i dessa berättelser förhåller sig till diskursen om det individualiserade ansvaret.

TEORETISK TILLBAKABLICK: INSTÄLLNING TILL ARBETSLÖSA I POLITIK OCH SAMHÄLLE

Synen på arbetslösa har en lång historia med rötter tillbaka till medeltiden. Under tidig medeltid var fattigdom en naturlig del av samhället som väckte medlidande, men blev senare skambelagd eftersom den associerades med moraliska brister (Salonen 2009). Parallellt med industrialismen blev lättja i form av arbetsovilja samt – i värsta fall – den därur resulterande parasitismen kärnan i de moraliska brister ansågs känneteckna de fattiga (jämför Andersson 2003). Nationalekonomiska teorier har präglats av liknande föreställningar.

Under efterkrigstiden formades den moderna svenska socialpolitiken utifrån socialdemokratiska tankegångar, starkt influerade av den keynesianska synen på arbetslöshet som ett makroekonomiskt problem med liten efterfrågan av arbetskraft. Denna tolkning har gradvis fått ge vika för liberala nationalekonomiska influenser där arbetslöshet anses vara ett mikroekonomiskt problem som beror

på alltför rigid lagstiftning om anställningsskydd, för höga minimilöner och en alltför generös arbetslöshetsersättning (Morel, Palier & Palme 2012). När det gäller synen på individen har idealet utvecklats mot en självständig, ansvarstagande och aktiv individ. Detta ideal har influerats ideologiskt av EU och OECD, och kännetecknas av en tilltagande individualisering av risker som tidigare var välfärdsstatens ansvar. Ett exempel på sådana risker är arbetslöshet (Crespo & Serrano Pascual 2004).

Sedan 1980-talet har ersättningsnivåerna för arbetslösa debatterats flitigt i det offentliga rummet i såväl USA som Europa. Förespråkare av minimala välfärdsprogram argumenterar för att generösa välfärdsprogram motverkar sitt syfte genom att leda till ökad passivitet hos bidragstagare, vilket riskerar att leda till så kallat välfärdsberoende. För att motverka detta bör sociala rättigheter villkoras genom tydliga krav på motprestationer (Mead 1986; Regeringens proposition 2010/2011:1, s 34). Inspirerade av USA:s välfärdsreformer under 1990- och 2000-talen har de flesta europeiska demokratier format sin socialpolitik utifrån dessa principer. Trots att de ideologiska utgångspunkterna skiljer sig åt i de olika länderna har villkorandet av sociala rättigheter tilltagit i alla västeuropeiska demokratier. Samtidigt som reformerna anpassas till ländernas egna traditioner och institutioner har kontraktualiseringen för tillgång till välfärd blivit ett centralt element. Det ökade villkorandet av sociala rättigheter är en del av trenden mot aktivering, något som liknats vid USA:s *workfare* (Handler 2003), och har kommit att stå i fokus i den samtida debatten om arbetsmarknads- och socialpolitik. Även i det svenska välfärdssystemet har under senare år tyngdpunkten ökat på arbetsmoralens betydelse (Johansson & Møller 2009).

Ungdomsarbetslösheten i Sverige har ökat sedan 1990-talet, liksom i de flesta europeiska länder. Dagens unga vuxna är således bekanta med en allvarlig arbetsmarknadssituation, i synnerhet för deras egen åldersgrupp. Det är rimligt att anta att detta skulle kunna bidra till en normalisering när det gäller synen på unga människor utan arbete. Samtidigt förmodas arbetslöshet i unga år i än högre grad kunna leda till passivitet och bristande arbetsmotivation, och att detta befästs och leder till ett permanent utanförskap. Detta antagande genomsyrar den arbetsmarknadspolitiska lagstiftning som omger unga arbetslösa upp till 26 år (se Grimmer & Hobbins 2014), och som är ett exempel på hur en diskurs materialiseras som individuellt problem i statliga institutioner och policyinstrument såsom lagstiftning och regelverk (Junestav 2009, se även Ostrom 2005).

Den ökade tonvikten på individens egenskaper, ansvar och skyldigheter ligger till grund för skärpningen av villkoren för tillgång till arbetslöshetsförsäkringen. Sedan 2006 kan en markant intensifiering av dessa villkor urskiljas: villkoren för medlemskap i a-kassor och berättigande till arbetslöshetsersättning har hårdnat, sanktioner vid överträdelser av arbetslöshetsersättningens regelverk har ökat och

differentierats och antalet karensdagar har höjts samtidigt som ersättningsnivån sänkts (SO 2008). Därutöver har förståelsen av arbetslinjen förändrats från att vila på två hörnstenar, det vill säga arbete och kompetens, till att fokusera mer eller mindre uteslutande på arbete (Bengtsson & Berglund 2012, Morel m fl 2012). Ett politiskt budskap som skuldbelägger individen för arbetslöshet och andra sociala problem sammanfaller påfallande ofta med en misstänksam och negativt inställd opinion (se Oschmianski 2003). När politiska budskap sprids, via exempelvis medier, kan de få stor genomslagskraft och påverka människor som tar till sig denna verklighetsbeskrivning och gör den till sin egen.

Det blir tydligt i empiriska studier som visar att den allmänna attityden till människor som inte "gör rätt för sig" har blivit tilltagande fientlig. Den sammantagna bilden som forskning från europeiska länder ger är att arbetslösa beskrivs som arbetsovilliga och med en tveksam moral när det gäller mottagande av statliga medel. Vidare tenderar arbetslösa att uppfattas som karaktärlösa, mindre uthålliga, mindre pålitliga samt att de inte tar ansvar för sig själva (Van Oorschot 2006). I Sverige är bilden motstridig. En studie av Furåker och Blomsterberg (2002) visade att nästan 78 procent av respondenterna ansåg att arbetslösa skulle kunna skaffa ett jobb om de bara ville. Studier av svenska arbetsgivare visar att arbetssökande med erfarenheter av längre arbetslöshetsperioder betraktas som mindre produktiva eller mindre pålitliga (Agell & Lundborg 1999; Calmfors, Forslund & Hemström 2001). Samtidigt visar forskning att andelen människor som misstänker att arbetslösa är arbetsskygga utgör ungefär en femtedel, vilket innebär att fyra femtedelar kan tolkas som mindre negativt eller välvilligt inställda till arbetslösas arbetsvillighet (Svallfors 2011). Samtidigt upplever arbetslösa att de ses som lata och arbetsovilliga och parasiterar på samhället (Andersson 2003).

Studier av människors inställning till arbetslöshet visar att den påverkas av flera, till viss del samverkande faktorer. Omständigheter som tycks bidra till en mer generös inställning till arbetslösa är främst perioder av hög arbetslöshet, eftersom arbetslösheten då i mindre utsträckning kan tillskrivas den enskilda individens eventuella tillkortakommanden, egen pågående arbetslöshet eller de arbetslösas ålder, där ungdomars arbetslöshet ofta betraktas som mindre skamlig än vuxnas (Gallie & Paugam 2002, Furåker & Blomsterberg 2002). Detta antas bland annat ha samband med att ungdomsarbetslöshet är mer utbredd, vilket leder till normalisering (Furnham 1982, Willis 1986). Andra faktorer bidrar till att förklara en mer restriktiv tilltro till arbetslösas arbetsvilja och hederlighet när det gäller samhälleligt stöd. Här är en av de mest betydelsefulla påverkansfaktorerna en stark förankring i den protestantiska arbetsetiken, som med en individualistisk förklaringsmodell menar att individens beteende bär ansvaret för välstånd eller fattigdom (Furnham 1982). En annan inflytelserik variabel är en mer konservativ

politisk orientering, som medför att arbetslösa tenderar att skuldbeläggas för sin situation och associeras med negativa egenskaper såsom lathet (McFadyen 1998).

Dessa två ståndpunkter, den mer mistänksamma, anklagande och skuldbeläggande å ena sidan och den mer generösa, solidariska och förstående å den andra, kan framstå som varandras motsatser. Trots det kan dessa båda ytterligheter rymmas inom samma människas moraliska repertoar och illustrerar därigenom komplexiteten i människors inställning till den allmänna välfärden och arbetslösa (Eardley & Matheson 2000). Det visar också att det utöver den dominerande verklighetsbeskrivningen om individualiserat ansvar finns andra verklighetsbeskrivningar (Dahl 2014).

Även om arbetslösa internaliserat och själva återskapar diskursen kan möten med såväl representanter för myndigheter och välfärdsinstitutioner som familj, vänner och bekanta leda till skamgörande och stigmatiserande erfarenheter. I möten med omgivningen medvetandegörs den arbetslösa om hur andra människor ser på henne och vad hon inte kan leva upp till. När individen blir påmind och medvetandegjord om avvikelser från de rådande samhällsnormerna, eller en brist som tillskrivs henne, måste hon ta ställning till diskursen och positionera sig i relation till omgivningen (Andersson 2006).

METOD

Artikeln resultat grundas på kvalitativa intervjuer med långtidsarbetslösa unga vuxna, som hunnit samla erfarenheter och reflektioner kring arbetslöshet. Datainsamlingen genomfördes i en medelstor svensk stad med omnejd mellan februari och december 2010 inom ramen för en europeisk studie av ungdomsarbetslöshet. Urvalet består av sex kvinnor och tolv män mellan 20 och 34 år som varit arbetslösa sammanhängande i minst tolv månader. Deras erfarenheter av arbetslöshet innefattar ofta ännu längre sammanhängande perioder av arbetslöshet, i vissa fall varvade med kortare tidsbegränsade anställningar eller timvikariat. Kontakt med respondenterna etablerades i huvudsak på två sätt: 1) respondenterna i en enkätundersökning genomförd under 2009 erbjöds inom ramen för samma projekt att delta i en kommande intervjustudie, 2) kontakter genom Arbetsförmedlingen förmedlades såväl via en handläggare som genom direkt kontakt med arbetssökande. Samtliga intervjuer var mellan 30 minuter och två timmar långa, spelades in och transkriberades ordagrant.

Intervjuerna var semistrukturerade, det vill säga de rörde vissa teman kring vilka respondenterna associerade fritt. Ursprungsstudien berörde följande huvudteman: sociala och finansiella dimensioner av arbetslöshet, erfarenheter av Arbetsförmedlingen, politik och politiska aktiviteter. I intervjuerna, som hade flera breda temaområden, ställdes två frågor som direkt rör denna artikels syfte: om

respondenterna hade gjort negativa erfarenheter i samband med arbetslösheten samt var de ansåg att orsakerna för deras arbetslöshet låg. Referenser till tankar om och möten med andra människors syn på arbetslöshet var dock återkommande i intervjuerna i vitt skilda sammanhang.

Analysprocessen har skett i två omgångar. Den första omgången, som pågick inom ramen för projektarbetet, inleddes med en induktiv ansats med en systematisk analysprocess (se Miles & Hubermann 1994, Glaser & Strauss 1967). Inledningsvis genomfördes en mikroanalys med öppen kodning. Därpå följde kategorisering och jämförelse av koderna för att identifiera kategorier och teman som kännetecknade data. I en andra omgång återvände jag till data utifrån mitt intresse för det aktuella syftet. Efter att ha läst om materialet och funnit nya teman och kategorier såsom ansvar, social interaktion och aktivitet gjorde jag en mer selektiv kodning av resterande datamaterial, där jag sökte mer riktat efter koder som rör dessa och angränsande kategorier. Framför allt intresserade jag mig för beskrivningar av arbetslöshet och ansvar. Här blir två begrepp centrala: diskurs och positionering.

Med utgångspunkt i Michel Foucaults tankegångar kan diskurser beskrivas som ett sätt att beskriva verkligheten på. Här finns en underliggande maktdimension. Exempel på detta kan vara artiklar i medier om arbetslösas ovilja till arbete trots begränsat antal lediga anställningar och hot om sanktioner, känslan av förödmjukelse i mötet med Arbetsförmedlingen eller en potentiell arbetsgivare eller välmenande frågor från bekanta om man inte lyckats skaffa jobb än. Här reproduceras de asymmetriska maktrelationer som ger individen skulden och ansvaret för sin arbetslöshet. Makten produceras framför allt av institutioner, men reproduceras också av individer som har internaliserat den. Samtidigt som individer styrs av makten finns makten inom individerna och utövas av dem. Det gör att strukturerna kan förändras (Andersson 2003). Den verklighetsbeskrivning som fokuseras här har jag valt att kalla diskursen om det individualiserade ansvaret. Diskursen – som jag använder den – är analytiskt relevant eftersom det är en dominerande diskurs i samhället. Det innebär att den är institutionellt förankrad i bland annat lagstiftning, välfärdssystem och sociala strukturer, men också att människor använder diskursen och därigenom gör den gällande (Dahl 2014).

Genom att ta ställning till en verklighetsbeskrivning positionerar sig människor i relation till den. Positionering innebär att individer använder sig av olika diskurser för att beskriva och förhålla sig till verkligheten. Olika verklighetsbeskrivningar kan stödja den dominerande diskursen. De kan också understryka andra värden och därigenom konkurrera med den, eller ifrågasätta och kritisera den dominerande verklighetsbeskrivningen i form av motdiskurser (Dahl 2014). Genom att använda olika diskurser tar människor ställning till var de befinner sig i relation till den dominerande diskursen. Denna ”förhandling” kan vara både medveten

och omedveten. Den kan också vara interaktiv, det vill säga att det en person säger positionerar en annan (Davies & Harré 1990).

RESULTAT OCH ANALYS: TRE FÖRHÅLLNINGSSÄTT TILL DISKURSEN

En dominerande verklighetsbeskrivning i det svenska samhället, liksom i övriga västvärlden, är således att en stor del av ansvaret för arbetslösheten ligger hos individen själv. Diskursen var även en utgångspunkt för delar av intervjuerna genom frågor om ansvar och egna samt andras attityder till arbetslöshet och genomsyrade därigenom samtalen. Diskursen om individualiserat ansvar ligger alltså till grund för min analys, som fokuserar på hur de unga arbetslösa förhåller sig till den. Analysen ledde fram till tre förhållningssätt. Det första innebär konformitet med denna verklighetsbeskrivning, det andra handlar om distansering från och det tredje förhållningssättet gäller motstånd mot den. De olika förhållningssätten är inga sinsemellan uteslutande kategorier, utan kan komplettera och till viss del överlappa varandra.

Konformitet

Det framkom tydligt i intervjuerna att föreställningen om att arbetslöshet har samband med individens beteenden och tillkortakommanden, och därmed till övervägande del är individens ansvar, är en dominerande bild. En verklighetsbeskrivning kan bara vara dominerande om den används och utgör en referenspunkt. Diskursens dominans blev tydlig i intervjuerna genom återkommande referenser till denna verklighetsbeskrivning i olika delar av samtalen, även utanför ramen för de direkta frågorna. De arbetslösa förhöll sig till diskursen, bekräftade och återskapade den utan att i grunden ifrågasätta den (jämför Dahl 2014). Konformiteten med den dominerande verklighetsbeskrivningen var framträdande på två sätt: dels genom att de arbetslösa framhävde aktivitet, vilket betraktas som ett berömvärt ideal inom denna diskurs, dels genom skuldbeläggande.

Att vara aktiv är ett ideal som har djupa rötter, från den protestantiska arbetsetiken till arbetslinjen, i synnerhet när det gäller att försörja sig själv (Salonen 2009, Junestav 2004). Detta aktiva ideal genomsyrar även andra områden såsom samhällsengagemang i form av politisk delaktighet, engagemang i frivilligorganisationer eller utövande av fritidsaktiviteter. Identifikationen med idealet innebär också ett avståndstagande från den negativa egenskap arbetslösa förknippas med, det vill säga passivitet. I intervjuerna återfinns genomgående referenser till olika typer av aktivitet, som handlar om allt ifrån jobbsökande till fritidsintressen och innefattar såväl sådant respondenterna gör som sådant de planerar att göra. Camilla, som berättar att hon vill starta ett eget företag, hålla föreläsningar och skriva böcker har fullt upp:

Dagliga rutiner: få barnen till skolan, tvätta, diska, plocka undan, handla, äta egen lunch, promenad, hämta barn, laga mat. Jag går på buggkurs på torsdagskvällar och qi-gong har jag gjort, så det har jag som jag gör själv hemma, har den inlagd som en fil på telefonen. Jag kan ställa mig var som helst och göra den. Så håller jag på med ett projekt och försöker skriva en bok. Jag har redan skrivit utkast till flera stycken.

En respondent beskriver sig som samhällsintresserad med flera löpande projekt genom kreativa uttryck och självhushållning. Viktor försöker, trots arbetsmarknadspraktik på heltid och föräldraskap, att finna tid till att söka jobb, starta eget samt följa sitt fritidsintresse. En annan intervju genomsyras av respondentens planer och ambitioner såsom regelbunden fysisk aktivitet, resor, kompletterande av gymnasiestudierna samt egenföretagande. Internaliseringen av aktivitet som ideal blir även tydlig i andra arbetslösas berättelser, där beskrivningar av anpassningen till långtidsarbetslöshetens tempo innehåller en förskjutning av dygnsrytmen. I linje med de beteenden som inom diskursen idealiseras poängterar denna respondent dock förmågan till aktivitet och ansvarstagande:

Jag har väldigt lätt för att vända på mitt dygn, jag är väldigt nattmänniska av mig egentligen ... Men sen har jag ganska lätt för att vända tillbaka på det om jag väl får ett stadigt arbete liksom.

Samtidigt beskriver respondenten hur han under längre perioder av arbetslöshet blir lat. Detta återberättande av diskursen kan tolkas som internalisering av de egenskaper arbetslösa förknippas med inom denna verklighetsbeskrivning. Internaliseringen av politiska ideal följer den nyliberala styrningslogiken (Rose 1999). Även följande respondent upplever att hon misslyckats med att leva upp till samhällets och sina egna förväntningar:

Jag känner mig personligen dålig som ... För att jag inte har lyckats skaffa något riktigt jobb.

Ett annat exempel på hur diskursen internaliserats och leder till skuldbeläggande av sig själv illustreras av den metafor Andreas använder när han beskriver hur han känner sig: han betraktar sig som en blodigel på samhället. Här blir det tydligt hur makten, som finns inom individen, gör att hon styr sig själv mot det beteende som förväntas inom diskursen om arbetslösa (Andersson 2003), och leder till en känsla av att parasitera på samhällets resurser. Internaliseringen av diskursen och dess negativa konnotation när det gäller arbetslösa kan alltså samtidigt innebära en stigmatisering (Andersson 2006). De arbetslösa visar en återkommande

medvetenhet om diskursens förankring i samhället. Även om negativa föreställningar om arbetslösa inte uttrycks direkt är respondenterna alltså medvetna om dem och förhåller sig till dem. Det kan bli tydligt inför presentationen för nya bekantskaper:

Ett misslyckade kanske dom tycker och tänker då. Undrar vad dom tänker nu om en, när man inte har något jobb och sådant. Det har känts lite för mig själv, lite så där, vad sjutton det låter inte bra liksom ...

Internalisering och återskapande av diskursen genom konformitet med dess ideal är ett sätt att förhålla sig till den. Även andra respondenter bekräftar diskursens giltighet, men framhåller samtidigt utmaningar de möter när de förhåller sig till den. Deras ställningstaganden beskrivs i följande avsnitt.

Distansering

Som vi sett utgör individens ansvar en central komponent i de arbetslösas berättelser och är något de förhåller sig till. Men samtidigt som de arbetslösa bekräftar diskursens giltighet finns även andra delar av verkligheten som, i relation till det individualiserade ansvaret, framkommer som essentiella i intervjuerna (se Dahl 2014). Dessa andra delar av verkligheten handlar om svårigheterna med att leva upp till diskursens ideal, det vill säga normen om att göra rätt för sig. Diskursens ideal materialiseras i människors förväntningar, åsikter och kommentarer, och påminner och medvetandegör de arbetslösa om att de bryter mot normer och ideal.

I intervjuerna problematiserades dessa svårigheter genom positionering av andra människor och deras kommentarer. Därigenom tog de arbetslösa ställning till och visade var i diskursen de själva befann sig. Det här sättet att hantera diskursen om individens ansvar understryker dess giltighet, men ifrågasätter samtidigt diskursen och understryker svårigheter som förknippas med den. Ifrågasättandet resulterar i ett visst mått av avståndstagande från diskursen eller delar av den. De förväntningar och kommentarer respondenterna tar upp, och därigenom ifrågasätter idealet, rör främst kulturella normer och politisk åskådning. Kulturella och sociala mönster handlar framför allt om kärnfamiljen och försörjarstrategier. Isak berättar att hans far tycker att han är lat och borde börja arbeta. Normen är att

... man ska skaffa jobb och man ska försörja sig, och man ska skaffa fru och barn och leva vanligt Svensson-liv.

Isak tar ställning till den samhällsnorm hans far refererar till samt dennes brist på förståelse för hans situation som arbetslös genom att positionera dem i en "gammalmodig" verklighetsbeskrivning. På liknande sätt förhåller sig Magnus

till diskursen om det individualiserade ansvaret när han redogör för sina äldre släktingars inställning till hans arbetslöshet:

Det är väl mer inom släkten då kanske så där. Mormor och dom där vet du, dom har väl sagt så där liksom 'inget jobb, oj oj oj, skammen' så där nästan liksom. Det är väl så i äldre generationer, dom har minsann fått slita för sitt bröd om man säger så.

Ett annat sätt att ta ställning till svårigheterna med att leva upp till diskursens ideal är att ta upp den politiska åskådningens betydelse för synen på arbetslöshet. I följande citat ifrågasätts diskursens giltighet genom positionering till en typ av politisk åskådning som skuldbelägger den arbetslöse för att inte leva upp till idealet. Här överensstämmer respondentens iakttagelse med forskning om sambandet mellan politisk orientering och synen på arbetslöshet. Där tenderar vänsterorienterade väljare att visa förståelse för arbetslösa medan mer konservativa väljare är benägna att individualisera skuld för arbetslösheten (McFadyen 1998, Fridberg & Ploug 2000):

Folk som uttalar sig [så] är dom med högeråsikter, dom är dom värsta att träffa på en fest, det är dom som kränker en mest. För det är ju dom som säger att 'du och din situation är självförvållad'. Så skulle aldrig en vänstermänniska säga, för dom har ju en annan världsbild.

Respondenterna utgår alltså ifrån den rådande diskursens riktighet, samtidigt som de ifrågasätter den och därigenom tar avstånd från delar av den. I följande avsnitt beskrivs ett förhållningssätt som präglas av motstånd mot diskursens grundantaganden om individens tillkortakommanden som förklaring till arbetslöshet.

Motstånd

Ett tredje sätt att förhålla sig till diskursen var att ifrågasätta den mer direkt och göra motstånd mot den. Motståndet yttrade sig när respondenterna problematiserade det omöjliga i att få jobb, det vill säga faktorer de saknar inflytande över. Motståndet blev också tydligt i respondenternas berättelser om möten med andra människor då de ställdes inför bilden av arbetslöshet som resultat av individers brister. Här framhöll de arbetslösa tillgångar som motsade denna bild. De hinder som beskrivs är erfarenheter på arbetsmarknaden och arbetsmarknadssituationen i stort. Ett exempel är bristen på sociala nätverk som kan förmedla kontakt, eftersom den påverkar möjligheterna att få ett jobb som inte annonseras ut, liksom att bli utvald till intervju bland rekryterarnas höga travar med ansökningar:

Jag hade ju inga kontakter för jobb. Alla kompisar jag känner jobbar ju för sin pappa och deras företag. Men jag har ju inte haft en sån relation till släkten, så jag har inte kunnat få nåt jobb den vägen.

Främst poängteras dock den höga arbetslösheten samt finansiella restriktioner i organisationer och företag i respondenternas ställningstaganden till diskursen. Fredrik, som genomgick en mekanikerutbildning med lastbilskörkort under sin första period som arbetslös för att få ett bra jobb, skrattar uppgivet när han säger: ”Men sen kom ju lågkonjunkturen under tiden jag gick där”. Joakim arbetade som tim- och visstidsanställd under två års tid i regionala och kommunala verksamheter regi. Strax innan de två åren var till ända upphörde de tillfälliga jobben, sannolikt eftersom han annars skulle varit berättigad till tillsvidareanställning i enlighet med Lagen om anställningsskydd (SFS 1982:80).

Positioneringen framträder kanske tydligast i berättelserna om möten med människor i omgivningen. Gemensamt för många av dessa möten är att de lett till att respondenterna upplevt en känsla av skam eller förödmjukelse, vilket tycks vara de känslor som har starkast påverkan på människors självbild. Känslorna uppstår då de arbetslösa blivit uppmärksammade på en personlig brist eller att de inte lever upp till omgivningens förväntningar (Jönsson & Starrin 2000). Genom att framhäva en hög bildningsnivå och ett stort samhällsengagemang gör följande respondent motstånd mot bilden av arbetslösa som inkompetenta, oengagerade och passiva:

Jag känner mig allmänbildad, välutbildad och så. Koll på läget och engagerar mig i såna frågor som berör mig eller som jag känner engagemang för.

Vid upprepade tillfällen beskrivs obehag inför förestående sociala möten, såväl med släkt och vänner som med nya bekantskaper eftersom de arbetslösa blir påmind om hur andra ser på dem och förväntningar som de inte kan leva upp till. Det gör att de måste positionera sig i relation till diskursen och omgivningen som återskapar den (Andersson 2006). Här används olika strategier för att göra motstånd och därigenom behålla värdigheten (jämför Karlsson 2012). Ett exempel är att framhäva en viss kompetens, även om denna inte utövas yrkesmässigt:

Det är inget direkt som står högt i kurs någonstans att man är arbetslös, så det försöker man undvika att säga och hittar på någon annan ursäkt istället. Jag har en kompis som gick på bröllop. Eftersom han inte ville skriva att han var arbetslös skrev han lite humoristiskt att han var dataproffs istället. Då slapp han ju tala om det som han inte ville tala om: att han var arbetslös. Då frågar ju alla helt plötsligt, ja vad gör du då som är dataproffs liksom.

Genom att framhålla kunskap inom ett område som värdesätts i samhället ifrågasätts de normer som sätter likhetstecken mellan kompetens och lönearbete. Samtidigt kan strategin tolkas som motstånd mot föreställningen om att arbetslöshet beror på individuella tillkortakommanden, vilket har nära samband med bilden av arbetslösa som passiva och med bristande kompetens.

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

Artikelnas syfte är att belysa hur diskursen om det individualiserade ansvaret för arbetslöshet reflekteras i arbetslösas berättelser, samt att visa hur unga långtidsarbetslösa positionerar sig i förhållande till diskursen. Denna verklighetsbeskrivning är dominerande i de arbetslösas berättelser, vilket innebär att den är en utgångspunkt i människors sätt att tänka om arbetslöshet, men också att den hålls vid liv, det vill säga att den aktivt används (jämför Dahl 2014). Diskursens giltighet är framträdande även om de arbetslösa förhåller sig till den på olika sätt. Analysen ledde fram till tre övergripande förhållningssätt. Ett sätt att förhålla sig till den var konformitet, vilket innebär att diskursen internaliserats och dess ideal gjorts till de egna. Att redogöra för aktivitet innebär en acceptans och likformighet med diskursens ideal. På motsatt sätt innebär ett skuldbeläggande av sig själv en bekräftelse av att arbetslöshet har samband med individens beteende, egenskaper och förmågor.

Ett annat sätt att ta ställning till den dominerande verklighetsbeskrivningen är att ifrågasätta den genom att problematisera svårigheterna med att leva upp till dess ideal om att göra rätt för sig och de sociala normer som hänger samman med det. Här tar respondenterna ställning till diskursen genom att positionera andra människor, vars åsikter och kommentarer materialiserade diskursen. Denna typ av ställningstagande är ett avståndstagande från delar av den dominerande diskursen. Det tredje sättet att förhålla sig till diskursen är genom motstånd mot diskursens grundantaganden om att arbetslöshet har samband med individuella tillkortakommanden. De arbetslösas ställningstagande blir tydligt vid problematiserandet av yttre omständigheter som omöjliggjorde deras försök att komma in på arbetsmarknaden. Motståndet framträder också då kunskaper och förmågor framhävs som motsäger bilden av arbetslösas förmodade personliga brister.

Gemensamt för dessa olikartade sätt att förhålla sig till diskursen är att de på olika sätt tar spjörn mot diskursen om det individualiserade ansvaret. Individualisering är ett begrepp med många konnotationer som kan förstås ur flera perspektiv. Utgångspunkten har i denna artikel varit det individfokuserade ansvaret för arbetslöshet som hänger samman med en bild av att arbetslöshet beror på individens brister. I den betydelsen har det individualiserade ansvaret implikationer för människor i utsatta positioner. En sådan grupp är långtidsarbetslösa unga

vuxna. För många i denna åldersgrupp är arbetslösheten normaliserad, vilket har samband med den konstanta, relativt höga arbetslöshet som präglat arbetsmarknadssituationen sedan 1990-talet. Samtidigt omges de av ett samhällsklimat där den rådande diskursen förmedlar en bild av att arbetslöshet orsakas av personliga tillkortakommanden.

Arbetslöshet leder ofta till stigmatiserande erfarenheter, vilket kan få följder för individens hälsa, men även för framtida karriärmöjligheter och tillgång till socialförsäkringssystem (Starrin m fl 1996, Nordström Skans 2004). Stigmat kan förstärkas genom arbetsmarknads- och socialpolitiska strategier som bygger på en alltför snäv tolkning av individens ansvar. I de fall dessa policyer inte skiljer individens val från de förutsättningar och omständigheter som påverkar hennes val, det vill säga de sociala strukturer som ligger bakom många beteenden, riskerar samhälleliga ojämlikheter att förstärkas. Med andra ord finns en risk för att individer som befinner sig i en redan sårbar och utsatt position får skulden samtidigt som underliggande sociala orättvisor lämnas därhän (Cantillon & Van Lancker 2013).

En utgångspunkt för att arbetslösa ska kunna ta tillvara de möjligheter som erbjuds är därför att hänsyn inte bara tas till individens styrkor och kompetenser, utan också till hennes förutsättningar och vardagsliv (se Valkenburg 2007). Det inkluderar kunskap om hur arbetslösa hanterar diskursen om det individualiserade ansvaret. Denna studie utgör ett bidrag till denna förståelse. Samtidigt väcker resultaten frågor som fordrar vidare forskning, både när det gäller förställningarna om arbetslöshet och strategierna för att hantera dem. Fler empiriska studier behövs om hur denna individualisering av ansvar och strategierna för att positionera sig gentemot den påverkar arbetslösas psykiska välbefinnande och deras möjligheter på arbetsmarknaden. I ett längre perspektiv uppstår även frågor om hur det individualiserade ansvaret påverkar samhälleliga strukturer såsom det sociala medborgarskapet och den sociala tilliten.

REFERENSER

- Agell J, Lundborg P (1999): "Survey evidence on wage rigidity and unemployment: Sweden in the 1990s." *Working paper 1999: 2*. Uppsala: IFAU.
- Andersson M (2003): *Arbetslöshet och arbetsfrihet: Moral, makt och motstånd*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Andersson M (2006): "Att känna sig arbetslös – Kategori, identifikation och stigmatisering." I: Mäkitalo Å (red): *Att hantera arbetslöshet. Om social kategorisering och identitetsformning i det senmoderna* (s 67–92). Arbetsliv i Omvandling nr 16.
- Beck U (2000): *Risksamhället. På väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos.
- Bengtsson M, Berglund T (2012): "Den stora omvandlingen – Svensk arbetsmarknadspolitik under tre decennier." *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 18(3)21–33.
- Calmfors L, Forslund A, Hemström M (2001): "Does active labour market policy work? Lessons from the Swedish experiences." *Swedish Economic Policy Review*, 85, 61–124.

- Cantillon B, Van Lancker W (2013): "Three shortcomings of the social investment perspective." *Social Policy and Society*, 12(4)553–564.
- Crespo E, Serrano Pascual A (2004): "The EU's concept of activation for young people: Towards a new social contract?" I: Serrano Pascual A (red): *Are activation policies converging in Europe?* (s 13–45). Brussels: ETUI.
- Dahl E (2014): *Om miljöproblemen hänger på mig. Individer förhandlar sitt ansvar för miljön*. Doktorsavhandling. Göteborg: Makadam förlag.
- Davies B, Harré R (1990): "Positioning: The discursive production of selves." *Journal for the theory of social behaviour*, 20(1)43–63.
- Eardley T, Matheson G (2000): "Australian attitudes to unemployment and unemployed people." *Australian Journal of Social Issues*, 35(3)181–202.
- Fridberg T, Ploug N (2000): "Public attitudes to unemployment in different European welfare regimes." I: Gallie D, Paugam S (red): *Welfare regimes and the experience of unemployment in Europe* (s 334–348). Oxford: Oxford University Press.
- Furnham A (1982): "The Protestant work ethic and attitudes towards unemployment." *Journal of Occupational Psychology*, 55(4)277–285.
- Furåker B, Blomsterberg M (2002): "Attitudes towards the unemployed. An analysis of Swedish survey data." *International Journal of Social Welfare*, 12, 193–203.
- Gallie D (1994): "Are the unemployed an under-class? Some evidence from the social change and economical life initiative." *Sociology*, 28(2)737–757.
- Gallie D, Paugam S (2002): *Social precariousness and social integration*. Bryssel: Europeiska kommissionen.
- Glaser BG, Strauss AL (1967): *The discovery of Grounded Theory: Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine.
- Grimmer B, Hobbins J (2014): "Active entrepreneurs and blue-collar workers. Cultural understandings mirrored in European youth unemployment policies." *International Journal of Sociology and Social Policy*, 34(7/8)559–576.
- Handler JF (2003): "Social citizenship and workfare in the US and Western Europe: From status to contract." *Journal of European Social Policy*, 13(3)229–243.
- Johansson H, Möller IH (2009): "Vad menar vi med aktivering?" I: Johansson H, Möller IH (red): *Aktivering – Arbetsmarknadspolitik och socialt arbete i förändring* (s 9–30). Malmö: Liber.
- Junestav M (2004): *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930–2001*. Doktorsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Junestav M (2009): "Språkbruk och institutionell förändring." *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 15(4)9–27.
- Jönsson LR, Starrin B (2000): "Ekonomi-skam modellen och reaktioner på arbetslöshet." *Socialvetenskaplig tidskrift*, 3, 267–284.
- Karlsson JC (2012): *Organizational misbehaviour in the workplace. Narratives of dignity and resistance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- McFadyen RG (1998): "Attitudes toward the unemployed." *Human Relations*, 51(2)157–177.
- Mead L (1986): *Beyond entitlement – The social obligations of citizenship*. New York: Anchor Press.
- Miles MB, Huberman AM (1994): *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. 2. ed. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Morel N, Palier B, Palme J (2012): "Beyond the welfare state as we knew it?" I: Morel N, Palier B, Palme J (red): *Towards a social investment welfare state? Ideas, policies and challenges* (s 1–32). Bristol: Policy Press.
- Nordström Skans O (2004): Har ungdomsarbetslöshet långsiktiga effekter? Rapport 2004:13. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- Oschmianski F (2003): "Faule Arbeitslose? Zur Debatte über Arbeitsunwillingkeit und Leistungsmissbrauch." *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 6–7, 10–16.
- Ostrom E (2005): *Understanding institutional diversity*. Princeton: Princeton University Press.
- Regeringens proposition (2010/11:1): *Budgetproposition för 2011. Utgiftsområde 14: Arbetsmarknad och arbetsliv*. Stockholm: Finansdepartementet.
- Rose N (1999): *Powers of freedom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Salonen T (2009): "Aktivering i socialt arbete. Dåtid och nutid." I: Johansson H & Hornemann Möller I (red): *Aktivering* (s 55–86). Malmö: Liber.
- SO (2008): *Historik över arbetslöshetsförsäkringen från 1885 framåt*. Stockholm: Arbetslöshetskassornas Samorganisation.

- Starrin B, Rantakeisu U, Hagqvist C (1996): "Om arbetslöshetens ekonomi och skam." *Socialvetenskaplig tidskrift*, 1–2, s 91–115.
- Svallfors S (2011): "A bedrock of support? Trends in welfare state attitudes in Sweden, 1981–2010." *Social Policy & Administration*, 45(7)806–825.
- Valkenburg B (2007): "Individualising activation policies: Thrashing out an ambiguous concept". I: Van Berkel R, Valkenburg B (red): *Making it personal: Individualising activation services in the EU* (s 25–44). Bristol: Policy.
- Van Oorschot W (2006): "Making the difference in social Europe: Deservingness perceptions among citizens of European welfare states." *Journal of European Social Policy*, 16(1)23–42.
- Willis P (1986): "Unemployment: The final inequality." *British Journal of Sociology and Education*, 7(2)155–169.